

Kraszkó Zita

TÖRTÉNETEKBE ZÁRT ELMÉK VAGY MÉDIUMOKBA VETETT TÚSZOK VAGYUNK?

(Szécsi Gábor: *A történetekbe zárt elme. Tudat-, kommunikáció- és történetfilozófiai adalékok a narratív én elméletéhez*. Második, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2023.)

A narratíváról szóló szakirodalom 2023-ban a *Történetekbe zárt elme* című kötet második, bővített kiadásával gazdagodott, amely már megtalálható a könyvesboltok polcain. A szerző, Szécsi Gábor, nemcsak ezt a témát kutatja évek óta, de nyelvfilozófiai művei vagy a tömegkommunikáció társadalomra és egyénre gyakorolt hatásával foglalkozó írásai megkerülhetetlenné tették őt és gondolatait a tudományos életben és az egyetemi szcénában egyaránt.

Mielőtt a *Történetekbe zárt elme* című kötet felvetéseivel és konklúzióival foglalkoznánk, érdemes visszatekinteni Szécsi Gábor *Kommunikáció és gondolkodás* című 2007-es művéig, amely a történetalkotás explicit és implicit hatásmechanizmusának előfutár afficienseként is értelmezhető.¹ Az a gondolat, amit a szerző a *Történetekbe zárt elme* című művében radikálisan kimond, miszerint az emberi elme történetorientáltan működik, tehát a történeteink határoznak meg bennünket – a kötet egyik legfontosabb üzenete, egészen messzi távlatokból ered. A szerző korábbi műveiben a karakterfejlődés ilyen irányú aspektusában sokkal óvatosabban feltételez, talán azért, hogy ezek a gondolat kísérletek több évtizedes kutatómunkát és gondolkodást követően premisszákká érlelődjenek és olyan alapköltségként érvényesüljenek a gondolkodásunk, a koncepció alkotásunk, a magunkról alkotott autobiografikus narratívánk tekintetében, amely eredmények Szécsi professzort egyértelműen a nemzetközi nyelvi kommunikációs szcéna élvonalába emelik.

Az általa megfogalmazottak azonban nemcsak nyelvészek számára hasznosak és előremutatóak. Recenziómban megpróbálom tetten érni azokat a gondolati csomópontokat, amelyeken keresztül a kommunikációs hajlamtól Szécsi Gábor írásain keresztül nemcsak a média romboló valóságáig juthatunk el, de a bennünk élő történetek világra afficiáló narratív pszichológiai varázslatához is. Szécsi Gábor kutatásaiban egyszerre rejtőznek a hagyományok, az apáról fiúra szálló történetsémák, miközben a jövőbe lát: aktív egyetemi tanárként pontosan látja, milyen igényekkel és nyelvhasználattal érkezik a következő nemzedék. Bár ő elsősorban és hiánypótlóan a metanarratívák veszélyeire hívja fel a figyelmet, egy storyteller számára történetalkotói aspektusai számos kreatív irányt is kijelölhetnek. Olyan új kutatási eredményekre világít rá a medializálódás nyomán, amelyek már távol kerültek a naív kérdéstől, vajon milyen hatással van ránk a tömegkommunikációs információáradat. Rég nem ez a kérdés, hiszen az elmúlt negyven-ötven év során olyannyira professzionalizálódott a manipulatív mediális eszköztár, amely nagyrészt a virtuális tér sajátjává lett, hogy nem egyszerűen

¹ Szécsi, Gábor: *Kommunikáció és gondolkodás*. Áron Kiadó, Budapest, 2007.

befolyásol, hanem párhuzamos valóságot teremt, amelybe szinte észrevétlenül húzza be a felnövekvő generációkat. Az a virtuális hatásmechanizmus, amivel a mediális üzeneteket megalkotják, néhány éve még a fogyasztói társadalom problémáiként jelölődtek, mára viszont számos területen befolyásolhatják az emberi viselkedést, politikai, kulturális és egyéb viszonylatokban, mintaként épülnek be az életünkbe.

A média hatása már rég nem csak aktuális hatás, hanem olyan metafolyamat, amely nem csak a dolgokról alkotott véleményünket, de a saját magunkról alkotott képünket is szándékainktól függetlenül befolyásolja. Ez a gondolat *A történetekbe zárt elme* egyik vezető motívuma. Igaz, Szécsi Gábor már tizenöt évvel ezelőtt, fent említett művében leírta: a médiumok, a kommunikálás technológiái uralnak bennünket. De hogyan érdemes elképzelnünk a történeteinket, a történetalkotási metódusunkat?

Mink hangsúlyozza, a világ nem jól megszerkesztett történetek formájában tárul fel a megismerő előtt, hanem ezeket a narratívákat ő maga konstruálja, és a saját, szubjektív valóságából kiindulva tulajdonít e narratíváknak referencialitást, azt az illúziót keltve, hogy bennük/általuk „maga a világ szólal meg”² számára. Ezért lehetséges az, hogy egy megtörtént eseményt a valóságban másképp mesélünk el. A szubjektum szűrőjén át tényeket ferdíthetünk vagy információkat transzformálhatunk, ami nem tesz jót a történelmi tényeknek, de enélkül nem létezne művészi történetalkotás. A történelmi magyarázatokat viszont ezért is nehéz objektívan értelmezni, hiszen az őket alkotó narratívákat nem megélik, pusztán elmesélik. Ha az egyén elkezd dolgozni egy egy személyes történelmi viszonylattal, eseménnyel vagy korszakkal, akkor a megélés visszatérhet, az aktuális korszak és szubjektumok történelemformáló emberi intencióin keresztül. Az eredeti élményt és az élmény történelmi pontosságát soha nem kaphatjuk vissza, ám az esemény részeire hullott adathalmazát az ember jól értelmezhető, koherens egységgé teheti, megismerhetővé és bemutathatóvá alakíthatja. Ez azt is jelenti, hogy a történelmi szituációk nem inherens módon „tragikusak, komikusak vagy romantikusak”³, hanem az a történész jeleníti meg őket ilyen formán, aki jól értelmezhető, lezárt eseménystruktúrák kreálásával kíván magyarázatot adni a történelemformáló emberi intenciókról.

Galen Strawson mindezt úgy fogalmazza meg: az egyéniség pusztán közvetlenül adott pillanatok egymásutániságából áll össze, s ezért minden, a narratív folytonosság feltárására irányuló önértelmezési kísérlet eltorzítja a valóságot, eltávolít a pontos énmegértéstől az individuum létével kapcsolatos igazságtól.⁴ Strawson, Mink, White és más szerzőkkel egyetemben tehát az ellen a felfogás ellen érvel, hogy azért tudjuk narratívák segítségével leírni az emberi cselekvéseket, mert a cselekvők maguk is narratív terminusokban tapasztalják meg életüket.

Szécsi Gábor 2007-ben még csak arra hívta fel figyelmünket, hogy gondolkodásunkat, mentális folyamatainkat, viselkedésünket, attitűdjeinket, fogalmainkat kommunikációra való hajlamunk határozza meg. Az ismeretek átadásának társadalmilag elfogadott technikái hatást gyakorolnak tudásunkra, a közvetített ismeretek tartalmára. Ebben a művében még nem a történetek énalkotó narratívájára hivatkozik. Mégis fontos ideidézni, mert a narratív modellépítés alap gondolatait írja

² Mink, Louis: Everyone His or Her Own Annalist. In W.J.T. Mitchell (szerk.): *On Narrative*. Chicago, University of Chicago Press, 1980, 238–239. o.

³ White, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997, 76. o.

⁴ Strawson, Galen: *Selves*. Oxford University Press, 2011.

le: a kommunikáció belső kapcsolatban van a világról és önmagunkról kialakított képünkkel. A gondolkodás határait a nyelvi kommunikálás határai jelölik ki. Uralják gondolkodásunkat, fogalmi világunkat, nyelvi kultúránkat és társadalmi kapcsolatainkat is. Míg itt Szécsi professzor annak fontosságával foglalkozik, hogy egy társadalomban milyen technikával adják át az ismeretet, a tudásanyagot, mert eszerint gyakorolnak hatást magukra az ismeretekre, a tudásra, a gondolkodásra, az emberi nyelvre és kultúrára, a 2023-as új kötetben láttatja, hogy tizenöt év elég volt ahhoz, hogy az ismeretátadás sokkal komplexebbé váljon. A kommunikáció és a gondolkodás közötti belső kapcsolat helyett a kívülről érkező explicit-, implicit- és metanarratívák énformaló szerepe került fókuszába. Új aspektusként hívja be, hogy ma már nem csak az a kérdés, hogy miképpen válik a kommunikáció közösséget és embert formáló cselekvéssé, hanem az is, mennyi abból a saját döntésünk, hogy mit fogadunk be? Megszólalnak e a saját történeteink vagy mások történeteiről gondoljuk azt, hogy a sajátunk? Sajnos nem szükséges felmérés ahhoz, hogy észrevegyük: átmedializált társadalmakban megszületnek bizonyos emberi történet-sémák és nem azt látjuk, hogy ahány ember, annyi történet, hanem számos ember története elkezd hasonlítani egymásra. Tulajdonképpen nem történik más, minthogy sorsokká változott, amit Marshal McLuhan már ötven évvel ezelőtt megjósolt: „A nyomtatás és a tipográfia üzenete mindenekelőtt az ismételhetőség”.⁵ De micsoda ártatlan jövőmondás ez a média mai társadalom- és karakterformáló erejéhez és árnyalt eszköztárához képest?!

Ami McLuhannél még csak az emberi érzékek vagy tevékenységek meghosszabbítása, kiterjesztése, illetve pótlása (McLuhan médiatudományában a protézis fogalmával írható le) Sigmund Freud kultúráról alkotott elgondolásához vezet vissza. „Rossz közérzet a kultúrában” című 1930-as tanulmányában Freud a következőképp fogalmaz: „Az ember összes eszközével tökéletesíti mind a mozgási, mind az érzékelőszerveit, vagy eltávolítja működésük korlátait. [...] Szemüveggel korrigálja szemlencsési fogyatékosságát, távcsővel távoli messzeségbe tekint, mikroszkóppal legyőzi az észlelésnek azt a határát, melyet recehártyájának felépítése jelölt ki. [...] Az ember úgyszólván egyfajta istenprotézissé vált, igazán egyszerű, ha összes segédeszközeire támaszkodik, de ezek nem nőttek össze vele, és alkalomadtán még sok gondot okoznak neki.”⁶ Ez azokra a narratíva elemekre is igaz, amely saját valóságunk szűrőjén át szűrődik a történetünk szövetébe, de ilyen „történetprotézis” lehet valamennyi félelmünk, hiedelmünk, álmunk, reményünk, ideálunk és utólag kiszínezett emlékezetünk. Freud értelmezésében istenprotézisként az ember olyan lehetőségekre tesz szert, amelyek által tökéletesítheti magát, és ezek végigkísérik az ember történetét: a lakhely építése az anyaméhet helyettesíti, a kerék feltalálása a mozgás és helyváltoztatás felgyorsítására a láb kiterjesztéseként fogható fel, ami a szabad kereskedelem hatékonyabbá válásához vezetett; az elektronikus hálózat pedig, McLuhan szerint, az idegrendszer extenziója. Miért ne lehetne történetalkotó képzetünk a narratíva extenziója is egyben? Mint ahogyan arra a narratívaépítő munkára is rányomja az idegrendszer bélyegét, amelynek segítségével szelfet építünk. Az ösztönösség abban az intellektuális folyamatban is megjelenik, amelynek során erről a szelfről mondunk vagy üzenünk valamit, csúnya szóval: eladjuk. Kevésbé szakavatottan és tudatosság híján ugyanazt tesszük magunkkal, amit az online

⁵ McLuhan, Marshall - Fiore, Quentin: *The Medium is the Massage*. London: Penguin Books, 1967.

⁶ Freud, Sigmund: *Válogatás az életműből*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, 680-681.o.

reklámszakemberek virtuális szereplőikkel: mémeket gyártunk magunkból, anélkül, hogy a legtöbb esetben ezt tetten érjünk.

Szécsi Gábor modellje arra világít rá, hogy a tettenérés háromféleképpen lehetséges. A narratív én történetek által formálódik – ezt vehetjük alaptézisnek – ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a másokkal való kommunikáció során születő történeteinket használjuk fel építő világunkban. A másik aspektus, hogy a narratív én, mint szubjektum nem is létezik, tulajdonképpen fiktív fogalom, történetek csomópontjában megjelenő fiktív karakter, amely a történetek alakulásával együtt változik, tehát nem kell olyan komolyan venni vagy kőbe vésettnek tekinteni jellemvonásait. A harmadik radikális nézet, amely mellett a szerző is leteszi a voksát és amelynek fényében nemcsak, hogy komolyan kell venni történetalkotásunk mikéntjét, de egyszersmind nagyon sok mindent megtudhatunk magunkról és a különböző, külső hatásmechanizmusok ránk szabott működéséről: nemcsak történetorientáltak vagyunk, de gyermekkorunk óta formálódó belső meséink alakítják értékrendünket, értékítéleteinket és hozzájárulnak minden döntésünkhöz. Ha ezt igaznak vesszük, egész más megvilágításba kerülnek narratívánk extenziói is. Egy társadalom életében akkor van ennek kiemelt szerepe, ha ezekből a média hatására is gyártott történetekből valamilyen politikailag medialisált karakterré válunk. Szécsi Gábor két táborra osztja a politikai medialisálás alanyait. Létezik az *önmozgósítók* tábor, akik önálló véleményt formálnak konkrét problémák mellett. Otthon vannak az online térben, pontosan tudják, hogyan lehet instrumentálisan mozgósítani másokat blogok, bejegyzések vagy egyéb eszközök segítségével és teremtenek egy stílusát, amely kompatibilis a média aktuális nyelvi eszköztárával. A másik csoportot a *krónikusan semmit tudók* teszik ki, akik nem tájékozódnak, nem ismerik a hagyományokat, nincsenek ismereteik, de vannak meglátásaik.

Ez a két csoport tudja egymást támogatni. Szécsi Gábor szerint hamarosan eltűnnek a pártok, a mozgalmi csoportoknak, kis közösségeknek szavaz jövőt, új nyelvi és gondolkodási elemekkel. Kérdés, hogy ezek a közösen írt történetek hogyan formálják majd az ember egyéniségét? Hogyan tudunk a közös történetek mentén felelni az alapvető kérdésekre, hogy kik vagyunk? Mitől vagyunk értékesek vagy értéktelenek? Nemcsak az énképünk, de a legalapvetőbb fogalmaink is történetek csomópontjában jelennek meg. Ennek a modellnek a jegyében meg tudjuk érteni, hogy a média a saját történetmesélési terminusai mentén, hogyan befolyásol minket, hogyan medialisálja a társadalmat vélt vagy valós félelmekkel és eszményképekkel. Az is fontos kérdés a jövőben, hogy ha a média diktál, akkor a narratíváit, a megváltozott képalkotást és nyelvet hogyan tudjuk tudatosan beépíteni és hasznosítani a pedagógiában? Hogyan változik a nyelvi jelentés és az azt megalapozó fogalmi reprezentációk? Változhatnak-e a nyelvinél alapvetőbb megismerési folyamatok, amelyek egy, a nyelv mély szerkezetét meghatározó fogalmi, logikai váz kialakulásához vezetnek? Ebben az esetben milyen kapaszkodóink maradnak a történetalkotáshoz? A cselekvések fogalmi reprezentációi közötti belső viszonyból fakadóan a mindennapi szituációk megértését segítő, egyszerű narratívák elengedhetetlenek a történet megértéséhez. Persze a narratívák szerkezetének egy részét a történetek és elhangzottak struktúrája megmutatja. Amit viszont az egyén utólag is hozzátehet, hogy összekapcsolja a történeteket, amelyekből történetet alkot. Kérdés, hogy ezt milyen normák és sémák mentén teszi meg? Elég érdekes marad-e a medialisált ember saját maga számára, hogy újabb és újabb énkötő történeteket találjon ki a maga számára? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülhetnek fel *A történetekbe zárt elme* című könyv olvasásakor.

Egy valami azonban biztos: Szécsi Gábor kutatásában az elmék egyáltalán nem maradnak bezárva néhány történetbe. A professzor az említett csomópontokon át az alapoktól jut el odáig, hogy különböző tudományágak „történeteinek” összevetésében lássa az együttműködés lehetőségét. De nemcsak a tudomány, a művészi kreativitás is alkalmas egyéni történetírás készítésére, arra, hogy csak ránk jellemző, egyéni történet szülessen és ne a média váljon első rangú történetmesélővé az életünkben. Ellenkező esetben értékrendjét elkezdjük átvenni és elhisszük, hogy mindez nem pusztán virtuális valóság és meggyőzés, üzleti manipuláció, amelyben megmondják nekünk, kik a nyertesek és kik a vesztesek, hanem a mi személyes valóságunk. Szécsi Gábor könyvében arra is rávilágít, hogy az ember csak rövid ideig képes falat állítani a valós történések és a virtuális valóság között. A virtualitás és a valóság határait nem tudjuk fenntartani, ezért sodródhatunk kreált problémákkal, melyeket sajátunkká tesszük és olyan mesékké alakítjuk, amelyek mélyen befolyásolnak és érintenek bennünket. A történetekbe zárt elme hipotézise mérvadó: a történet az emberi elme alap komponense. Ha ez a történet a média felől érkezik, akkor az fogja betölteni ugyanazt a szerepet. Ezt a hatást várhatóan már soha nem tudjuk kiaknázni és bizonyos szempontból nem is kell.

Bruner – akire Szécsi Gábor is hivatkozik – szerint a gondolkodásnak két olyan formája létezik, melyek sajátos működés és különböző kritériumok szerint formálódnak és egymásra visszavezethetetlenek. Az egyik a *paradigmatikus* (logikai-tudományos) gondolkodás, amely „egyetemes igazság-feltételeket” keres és „olyan folyamatokat aknáz ki, amelyek az igazolható kijelentéseket, valamint a tapasztalati igazsággal való egybevetést biztosítják”; a másik a *narratív gondolkodási forma*, amely a „hihetőséget” célozza meg és a konkrét kapcsolatot vizsgálja két esemény között. „Az érvelések az igazságukról győznek meg, a történetek életszerűségükről”.⁷

Ahhoz, hogy valamit hihetőnek tekintsünk, az is kérdés, hogy a jelenségek alatt milyen cselekvést értünk. Itt nemcsak a narratíva hermeneutikájáról beszélünk. Ha a történet nézőre gyakorolt hatásában nagyobb szerepe van az explicit történetszálaknál az implicit- és meta narratíváknak, akkor a cselekvés és narratíva kapcsolatában a megtestesült kogníció neurobiológiai és pszichológiai modelljeit kell keresnünk. Így érhetünk a hagyományok és a mesék varázslatos narratívájához. Szécsi Gábor kommunikációs modellje azért is módszertani reveláció is egyben, mert segítségével nemcsak medializálhatunk, de imaginalizálódhatunk is, azaz nem kell külső hatásokra hagyatkozni ahhoz, hogy fantáziánk és képzelőerőnk segítségével gyönyörűséges, felejthetetlen és megismételhetetlen történetet írjunk saját életünkéből, saját szelfünk számára, a saját valóságunk talaján.

⁷ Bruner, Jerome: A gondolkodás két formája. In: *Narratívák* 5. szerk.: László J. – Thomka B., Budapest, Kijárat Kiadó, 2001, 27. - 28. o.